

KULTŪRINĖS MIESTO FUNKCIJOS POTENCIALAS IR JO RAIŠKOS FORMOS URBANISTINĖJE STRUKTŪROJE

Tomas S. Butkus

*Urbanistikos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Trakų g. 1/26, LT-01132 Vilnius, Lietuva. El. paštas info@varioburnos.com*

Įteikta 2007-04-11

Santrauka. Nagrinėjama kultūrinės miesto funkcijos (KF) problema. Autorius aiškina nominaliąsias KF vertes ir jų sistemą. Remiantis šia sistema vertinamas kultūrinis potencialas ir jo raiškos formos urbanistinėje struktūroje.

Reikšminiai žodžiai: kultūrinė miesto funkcija (KF), nominaliosios vertės, kultūrinis potencialas, raiškos formos, urbanistinė struktūra.

1. Įvadas

Lietuvos urbanistikoje kultūrinis potencialas yra nemažai tyrinėtas. Šioje srityje reikšmingi yra A. Miškinio, K. Šešelgio, V. Jurkšto darbai. Dar 1984 m. Vytautas Jurkštas, savo baigiamame rengti habilitaciniame darbe aiškindamasis miesto istorinio centro raidos sąlygas, kultūrinės funkcijas įvardijo kaip vieną iš būtinų miesto galių stiprinimo sąlygų [1, p. 103]. Daugiau nei po dvidešimties metų šio autoriaus metodiniai principai galėtų būti respektuojami ne tik įgyvendinant įvairias miestų regeneracijos programas, kurios sprendžia istorinių miesto branduolių vertės ir pritaikymo problemas, bet ir vystant kultūrinių miesto funkcijų (KF) koncepciją [2, 3]. Jei pagrindinė prielaida kultūrinės funkcijos formavimui (-si) urbanistinėje struktūroje yra grindžiama miesto produktyvumo galiomis, tai klausimui, kas sudarytų kultūrinių miesto funkcijų potencialą ir kokios galėtų būti jos raiškos formos, reikėtų papildomo mokslinio tyrimo. Straipsnyje kaip tik ir bus bandoma panagrinėti nominaliąsias kultūrinių funkcijų vertes ir jomis vadovaujantis aptarti kultūrinį urbanistinės struktūros potencialą, suformuoti jo raiškos formų hierarchinio žemėlapiu metmenis.

2. KF nominaliosios vertės

Kūrybinės ekonomikos (keičiančios paslaugų ekonomiką) sąlygomis kultūrinių miesto funkcijų potencialas neturi apibrėžtos baigtinės vertės, jo pagrindinis skiriamasis bruožas yra nuolatinis kapitalo kaupimas, atnau-

jinimas ir „perkodavimas“. Pradedant Adorno, baigiant šiuolaikiniais kultūros teoretikų darbais, skirtais kultūros industrijos tyrimams, akcentuojama ekonominė kultūrinio potencialo vertė, kultūra traktuojama kaip varomoji pasaulio miestų galia, esminis miestų ir regionų konkurencijos šaltinis [4–7]. Kultūrinio potencialo teritorija – tai ne tik paveldo ar turizmo zonos, joje tam tikrą vaidmenį atlieka ir korporacinių įmonių klasteriai bei vietiniai visuomeniniai centrai. Netgi teigiama, kad kūrybinės ekonomikos taikiklyje gali atsirasti bet kuris objektas, galintis pritraukti transnacionalinio kapitalo srautus ir taip tapti naujuoju miesto traukos centru [8, p. 187].

Tokiame kultūros teorijos kontekste reikšmingu atskaitos tašku galėtų būti KF vertybių skalė, hierarchizuojanti urbanistinės struktūros elementus, turinčius kultūrinę funkciją. Ši skalė galėtų veikti piramidės principu, kurios viršutinėje dalyje turėtų atsirasti pasaulinę reikšmę turintys objektai, o apačioje – konkretaus miesto vietinės reikšmės kultūrinis pamatas (1 pav.).

Kokios konkrečios vertės turėtų atsirasti KF nominaliųjų vertybių skalėje ir kokia seka? Šiam tikslui taikėme natūrinius tyrimus ir lyginamąjį metodą, pavyzdžiui pasirinkę Vilniaus Senamiesčio ir Naujamiesčio aukštutinės terasos morfologinę jungtį [9]. Kompleksiškai išnagrinėję pasirinktą teritoriją nustatėme 5 vertes, kurios sąlygoja kultūrinio potencialo kaupimą, palaikymą ir reprodukciją. Tai:

- tapatumas
- išskirtinumas

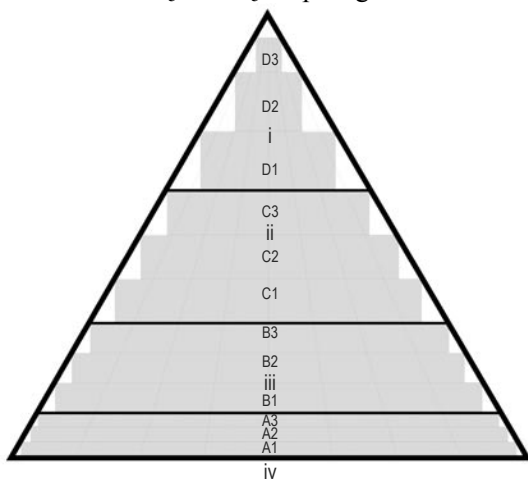
- patrauklumas
- konkurencingumas
- reproduktyvumas

Vertėms struktūrizuoti ir jas priskirti konkrečioms urbanistinės struktūros elementams pasirinkome šias reikšmes:

- pasaulinę
- regioninę
- bendramiestinę
- vietinę

Buvo pastebėta, kad laikantis tokio principo, objektai, turintys panašias išskirtinumo ir konkurencingumo vertes ir skirtingą urbanistinę reikšmę, turi ir skirtingą kultūrinę vertę.

Be abejo, toks KF įvertinimo ir atskyrimo nuo kitų funkcijų būdas nėra visuotinai taikomas ir tobulas, nes visų pirma nėra aišku, kaip tiksliai ir objektyviai nustatyti konkrečias vieno ar kito objekto vertes, kokius rodiklius naudoti joms nustatyti. Tačiau pirminiam potencialui įvertinti pakaktų laikytis minimalaus verčių skaičiaus ir pasirinktos elementų hierarchijos. Kiekvieną iš kriterijų sistemos elementų reikėtų dar panagrinėti atskirai.

- i – pasaulinės reikšmės (*global significance*)
 D3 – reiškinys (*phenomenon*)
 D2 – objektas (*object*)
 D1 – vieta (*place*)
- ii – regioninės reikšmės (*regional significance*)
 C3 – reiškinys (*phenomenon*)
 C2 – objektas (*object*)
 C1 – vieta (*place*)
- iii – bendramiestės reikšmės (*cityscale significance*)
 B3 – reiškinys (*phenomenon*)
 B2 – objektas (*object*)
 B1 – vieta (*place*)
- iv – vietinės reikšmės (*local significance*)
 A3 – reiškinys (*phenomenon*)
 A2 – objektas (*object*)
 A1 – vieta (*place*)

1 pav. KF verčių skalė (idealaus kodas)

Fig 1. City's cultural function (CF): the scale of values (ideal code)

2.1. Tapatumas

Manuel Castells fundamentaliame veikale „Informacijos amžius“ tyrinėdamas tapatumo galias šį bruožą vertina kaip esminį žmonijos prasmės ir patirties šaltinį [10, p. 22]. V. Rubavičius tapatumą konstruoja kaip dvisluoksnę sistemą: „tapatumą galima suvokti ir esencialistiškai – kaip unikalų visuminį esmių darinį, ir santykiškai – kaip priklausomą nuo įvairių suvokimo ir lyginimo kontekstų“ [11, p. 158]. KF koncepcijoje tapatumą suvoktumėme kaip pirminę miesto urbanistinės struktūros sąlygą, be kurios bet koks mokslinis diskursas netektų prasmės, kartu suvokiant, kad praktiškai jokio tapatumo neįmanoma sukurti dirbtinai ir palaikyti tam, kad būtų užtikrinta minimali miestietiškos kultūros tradicija. Šiai tradicijai susikurti reikia pagrindinių sąlygų: miesto erdvės, urbanistinės struktūros, politinių, ekonominių ir socialinių veiksmų kompleksu. Istorinio Europos miesto tapatumas neatsiejamas nuo senamiesčio ir gynybinių sienų bei pilių ansamblių ir su juo yra sietinas esencialistinis požiūris, o naujųjų miestų rajonuose, statytuose tuščiose vietose, tapatumai kuriasi per kontekstus – nesvarbu, ar tai būtų vieta, objektas, ar reiškinys. Tačiau reikia pripažinti ir tai, kad globalizacijos sąlygomis galimi ir kitokio pobūdžio kultūriniai tapatumai, kuriems pasireikšti konkreiti urbanistinė struktūra nėra reikalinga. Šie tapatumai reiškiasi kaip socialiniai beviečių (atopinių) bendruomenių pokyčiai, kurie gyvenamąją miesto erdvę transformuoja laike, t. y. šie tapatumai nėra iš karto identifikuojami ir pastebimi [12]. Dar daugiau – tapatumas vertintinas ne tik kaip fizinės aplinkos – antropogeninės ar gamtinės – kokybinis parametras, bet ir kaip konkrečios socialinės terpės, turinčios savo kultūrinį kodą, įvietinimo ir pasireiškimo urbanistinėje miesto struktūroje forma.

2.2. Išskirtinumas

Kitas vertybinis KF atskaitos taškas – išskirtinumas (*peculiarity*). Nagrinėjant vieno regiono miestus, jų augimo ir plėtros perspektyvas, įmanoma juos vertinti ir apibrėžti tik to regiono miestų tinkle. Kitaip sakant, šiai vertei būdingas santykinis vertinimas, gaunamas lyginamosios analizės būdu. Svarbu tai, kad „kontekstų atžvilgiu miesto tapatumas virsta išskirtinumu“ [11, p. 158]. Aiškinantis urbanistinės struktūros elementų išskirtinumo parametrus, jie turėtų būti nagrinėjami konkrečiame kontekste, parinktame jau minėtų keturių reikšmių lauke.

Daugelyje kultūros studijų išskirtinumas dažnai tapatinamas su skirtingumu (*difference*). Urbanistikos sri-

tyje skirtingumas yra nulemta bendrųjų raidos dėsnių ir tendencijų, praktiškai neaplenkusių nė vieno šiuolaikinio Europos miesto. Todėl su kai kuriomis išimtimis jis labiau vertintinas daugiau turinio, bet ne formos prasme. Tuo norima pasakyti tai, kad urbanistinės struktūros išskirtinumas ir skirtingumas gali būti efektyvus tik esant atitinkamoms ekonominėms bei socialinėms miesto raidos sąlygoms, juo labiau, ryškėjant tendencijoms, kai globalinių miestų tinklai tradiciniams miestams meta naujus iššūkius ir todėl miesto kultūrinis išskirtinumas įgauna ekonominius parametrus. Bilbao ir daugelio kitų Europos miestų KF plėtros modeliai galėtų iliustruoti šitą patirtį [13].

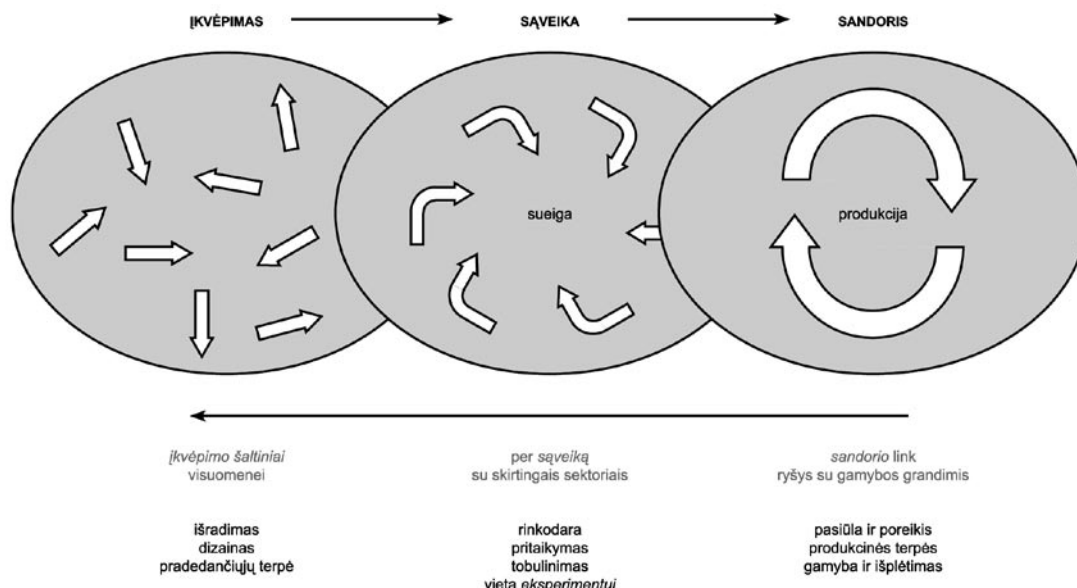
2.3. Patrauklumas

Patrauklumas (*attraction*) yra tiesiogiai susijęs ir su tapatumu, ir su išskirtinumu. KF vertybių skalėje jis pasirinktas dėl savo vaidmens ekonominiame miesto gyvenime, styguojamame tam tikrų kultūrinių įpročių ir logikos, būdingų miesto gyventojams renkantis gyvenamąją vietą, darbo ir poilsio vietas [14]. Patrauklumas taip pat yra susijęs su miesto įvaizdžiu, miesto erdvės, kultūros ir gyvenamos formų įvairove (*variety*) bei turtingumu (*diversity*). Tačiau KF vertybių skalėje jis pasirinktas kaip kriterijus, nusakantis urbanistinės struktūros elementų traukos gebą. Kol kas nėra aišku, kaip būtų galima tiksliausiai įvertinti konkrečią miesto patrauklumo būklę, tačiau nepriklausomų ekspertų atliekami įvairūs natūriniai tyrimai, viešosios nuomonės

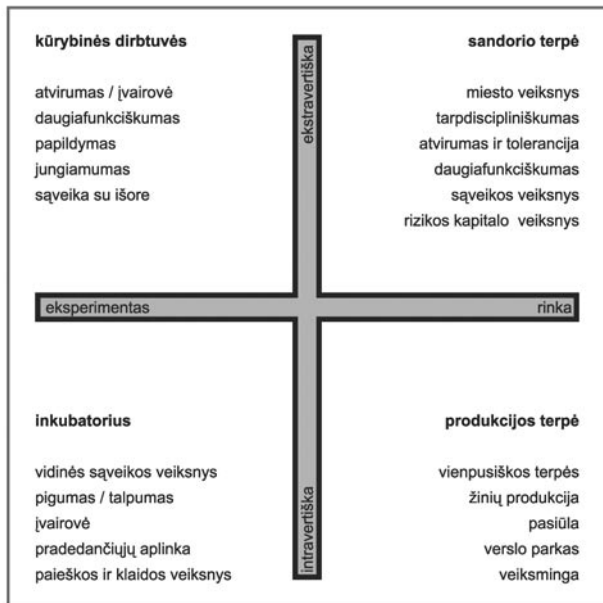
apklausos gali pateikti gana aiškų miesto, regiono arba visos šalies patrauklumo (reputacijos) charakteristiką [15, 16]. Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad formuojant miesto ir jo kultūrinio potencialo patrauklumą ne paskutinį vaidmenį atlieka žiniasklaida. Dalyvavimas įvairiuose tarptautiniuose projektuose, konkursuose ir programose miestams atveria naujų perspektyvų, kurios, suteikdamos miesto patrauklumui ekonominius matmenis, didina esamo kultūrinio potencialo vertę.

2.4. Konkurencingumas

Olandų mokslininkai, tyrinėdami kūrybinę ekonomiką ir jos poveikį miestui, pažymi štai ką: „kūrybinė ekonomika, kurdama naujus poreikius, erdvinei miesto organizacijai ir miestų tinklams siūlo naujas galimybes“ [17, p. 109]. Sekant iškiliausio šios srities teoretiko Richard Florida darbais [18, 19] specialioje studijoje toliau plėtojama „3T“ kultūrinių industrijų koncepcija: talentas–tolerancija–technologija. Miestams ir regionams siūloma naudoti ne tik vietinius urbanistinės kultūros išteklius, socialinės ir kultūrinės infrastruktūros potencialą, bet ir sutelkti dėmesį į nišinius vietos ypatumus. Ar tai būtų etniniu, konfesiniu ir kitokiu pagrindu besiformuojančios bendruomenės, ar specifinė pramonės ir ūkio šaka, teigiama, kad bet kurią urbanistinę vietovę yra įmanoma paversti konkuruojančiu regionu. Pagrindiniu konkurencingumo (ir produktyvumo) veiksniumi įvardijamas kūrybiškumas. J. Saris ir J. Brouwer pateikia šias schemas (2–3 pav.;

2 pav. Nuo įkvėpimo iki sandorio (J. Saris ir J. Brouwer schema)
 Fig 2. From inspiration to transaction (J. Saris' and J. Brouwer's diagram)

3 pav. Keturi kūrybinių terpių tipai (J. Saris ir J. Brouwer schema)

Fig 3. Four types of creative environments (J. Saris' and J. Brouwer's diagram)

17, p. 11–116). Kaip veiktų toks modelis konkrečioje urbanistinėje struktūroje, kokie elementai galėtų perimti „inspiracijos“, „interakcijos“ ir „transakcijos“ funkcijas? Tai galėtų būti keturių tipų kūrybinės terpės: kūrybinės dirbtuvės, inkubatorius, sandorio terpė ir produkcijos terpė. Šių terpių branduolį sudarytų kūrybinės industrijos, o pagrindą – kūrybinių industrijų žemėlapis.

Nagrinėjant miestų konkurencingumą, buvo prieita prie netikėtos išvados: net tokios palyginti savarankiškos kultūrinių funkcijų sritys kaip korporacinė kultūra yra tiesiogiai priklausomos nuo miesto kultūrinio potencialo ir jo sklaidos urbanistinėje struktūroje [20, p. 23–27].

2.5. Reproduktyvumas

Einant nuo tapatumo produktyvumo link, reikėtų išskirti svarbų kultūrinių miesto funkcijų bruožą: tiek įteisinti, tiek kuriamieji tapatumai, tiek išskirtinumo ar patrauklumo galios dėl transnacionalinio kapitalo tampa ekonomikos varikliu su viena sąlyga: produktyvumas turi lydėti reproduktyvumą. Kitaip kalbant, urbanistinėje struktūroje turi atsirasti tam tikros zonos, ekonominiams produktyvumo procesams suteikiančios naujų kokybių ir perspektyvų. Todėl Europos miestų praktikoje suprantamas meninių ir korporatycinių iniciatyvų bumas, apėmęs apleistas miestų dalis, pramonės zonas ar net atskirus regionus [21, p. 461–463].

Nagrinėjant Europos miestų praktiką pastebima viena tendencija: ne talentui, ne tolerancijai, bet technologijoms (inovacijoms) teikiama pirmenybė, o ją generuojantys ekonomikos sektoriai formuojami patraukliausiuose miestų rajonuose ir urbanistinių struktūrų mazguose [17, p. 25–129; 22, p. 19].

Reproduktyvinės miesto galios reiškiasi ne tik kaip miesto erdvės atgaminimas ar perkūrimas suteikiant jai naujas formas, turinius ir prasmes, bet ir kaip kintančio sociokultūrinio konteksto išlikimo sąlyga. KF koncepcijos kontūruose reproduktyvumas nagrinėtinas kaip ribinis vertybinės skalės taškas, kuriame akumuliuojami kūrybinės energijos sužadinti miesto raidos ciklai.

3. KF potencialas

Pagal kultūrinių miesto funkcijų apibrėžimą, suformuluotą nustatant KF koncepcijos kontūrus [3, p. 66], KF potencialą sudarytų vietos, objektai ir reiškiniai, suteikiantys urbanistinei struktūrai ir jos elementams tapatumo, išskirtinumo, patrauklumo, konkurencingumo ir reproduktyvumo vertes. Pagal išvardytas nominaliasias vertes išskirti tokie potencialo sektoriai: kultūros paveldas, turizmas ir rekreaciniai išteklių, kūrybinės industrijos ir viešoji erdvė.

3.1. Kultūros paveldas ir jo terminalai

Remiantis viena aktualesnių Lietuvos urbanistinės kultūros saugojimo metodikų, urbanistinių paveldą siūloma saugoti išskiriant jį į tris lygmenis. Prie vertingiausių priskiriamos urbanistikos paveldo paminklinių vertybių teritorijos, toliau eina urbanistikos paveldo vertybių teritorijos ir gale – teritorijos, turinčios kultūrinę vertę [23, p. 168]. Nors saugojant miestų istorines dalis ši metodika yra sektinas pavyzdys, ryškinant kultūrinio miesto potencialo ribas reikia kitokio požiūrio. Mūsų požiūriu, urbanistinis kultūros paveldas nėra tikrai pavieniai objektai ar vietovės, turinčios didesnę ar mažesnę vertę, juridiniame lygmenyje akcentuojant jų saugojimo prasmę ir tikslą, bet ne amžių ir vientisą jų plotą. Urbanistinis kultūros paveldas yra terminalas, ribinis punktas, kurio nesant išsitrina ir miesto kultūros diskurso kontūrai. Todėl nagrinėjant urbanistinę struktūrą yra svarbu išskirti tas teritorijas, tuos elementus, kur ne tik kuriami miesto tapatumai, bet ir reprodukuojama miesto galia. Pasak B. Grahamo, šio potencialo sektoriaus galios gali reikštis trejopai: kaip prestižinis miesto išskirtinumas (konkretus statinys suteikia psichologinio stabilumo, estetinio pasitenkinimo), patrauklumas

(kultūros paveldo vietovė miesto erdvę daro gyvesnę, įvairesnę) ir kontekstualumas (senamiesčio artumas turi įtakos naujųjų statybų artumui ir architektūrai) [24, p. 1014]. Todėl svarbu iš akiračio nepaleisti ne tik tų kultūros vertę turinčių teritorijų, kurios dar turi išlaikiusios visuminį vaizdą ir struktūrą, bet ir tų urbanistinės struktūros fragmentų, tarp kurių galėtų atsirasti naujos jungtys.

Miesto teorijoje panašiu principu vystytos kultūros kapitalo (P. Bourdieu), kultūrinio rajono koncepcijos (Pitsburgo, JAV pavyzdys). Įdomią koncepciją pateikia italų mokslininkai: urbanistinės kultūros paveldo objektai transformuojami į aktyvų paveldo kapitalą. Taip centrinėse miesto dalyse ir istoriniuose branduoliuose atsiranda *kultūrinio palimpsesto teritorijos* (M. Carta) [25, p. 41]. Globalizacijos sąlygomis ši koncepcija galėtų gerai iliustruoti ir procesus, vykstančius šiuolaikiniuose lietuviškos kultūros paveldo terminaluose, kai keli kultūriniai sluoksniai „perrašomi“ ant viršaus nauju, neidentifikuojamu kultūriniu sluoksniu (pastaraisiais metais itin paplitusiu „nostalgiškuoju istorizmu“). Tų sluoksnių įvairovė ir tankumas, kiekybė ir kokybė, priklausymas istoriniams laikotarpiams ir periodams yra svarbūs pirminio KF potencialo sektoriaus parametrai, kurių identifikavimas ir verifikacija galėtų laiduoti organiškesnį miesto raidos procesą ir kartu paskatinti spartesnį ir sėkmingesnį kultūrinio turizmo vystymąsi.

3.2. Kultūrinis turizmas ir rekreaciniai išteklių

Nors laikomasi nuostatos, kad turizmo industrijos potencialas yra mažesnis nei kultūros paveldo, jo reikšmė miesto struktūrai ir miesto vystymuisi gali būti labiau pastebima [11, p. 161]. Tai būtų galima paaiškinti ekonomine logika ir ekonomiais rodikliais, kurie paprastai apima trumpesnį laikotarpį ir yra lengviau įvertinami. Nors abu KF potencialo sektoriai yra tarpusavyje susiję – jei nebūtų kultūros paveldo objektų, sunku būtų įsivaizduoti ir kultūrinį turizmą – pastarasis išskirtas į atskirą grupę kartu su rekreaciniais išteklių. Šis išskyrimas – ne tik struktūrinis. Jis paremtas nuostata, kad kultūrinės miesto funkcijos urbanistinėje struktūroje turi turėti aiškią hierarchiją. Kultūros paveldas operuoja universaliomis reikšmėmis, nukreiptomis į vientisą istorinį laiką, o kultūrinis turizmas ir rekreaciniai išteklių naudojami epizodiškai, jiems būdingas sezoniškumas, jie orientuoti į tikslines grupes. Planuojant mažų miestų ir miestelių kultūrinio turizmo ir rekreacinių išteklių žemėlapius, siūloma atsižvelgti į šiuos veiksniai: isto-

rinius išteklius, apčiuopiamus ir neapčiuopiamus etninius (kultūrinius) bruožus, gamtinius požymius, prienamumą (infrastruktūros išvystymo lygį), regimumą (miestovaizdį), aplinkos kokybę (klimatą, triukšmą, apšvietimą) bei kitus [26, p. 92]. Kai kurie Europos miestai ir miesteliai net savo tapatumą kuria per tam tikras kultūrinio turizmo rūšis. Olandijos sostinė garsi savo raudonųjų žibintų kvartalais ir *coffee-shops*, velsietiškas *Hay-on-Wye* pasaulyje žinomas kaip panaudotų (*second-hand*) knygų centras, Trondheimas Norvegijoje didžiuojasi didžiausia ūsorių bendruomene ir šiaurisia pasaulyje karališkąja rezidencija.

Rekreaciniai išteklių remiasi gamtinio karkaso elementais: antropogeniniu kraštovaizdžiu, orografinėmis formomis, vėdinimo telkiniais, želdynų grupėmis. Taip pat jie apima urbanizuotos aplinkos elementus, susijusius su žmonių poilsiu ir rekreacija. Dviračių takai, slidinėjimo trasos, paplūdimiai, natūralūs sporto aikštynai ir regyklės gali įsiterpti į esamą urbanistinę audinį, kartu struktūruodamos išvardytus gamtinius elementus ir sudarydamos atskirą kultūrinių funkcijų sektorių. Šis sektorius gali būti plėtojamas ne tik miesto ar miestelio mastu, bet gali įgauti ir regioninį mastą [27, p. 10].

3.3. Kūrybinės industrijos

Pirmasis kūrybinių industrijų (KI) žemėlapis parengtas 1998 m. Didžiojoje Britanijoje. Nors Lietuvoje juntamas vis didesnis susidomėjimas šiuo ekonomikos sektoriumi (parengtas pirmasis kūrybinių industrijų žemėlapis Alytaus ir Utenos apskrityms 2005 m.; pilnos apimties Lietuvos kūrybinių industrijų žemėlapis įtrauktas į Kultūros ministerijos 2006 IV ketvirčio planus (kurie akivaizdžiai vėluoja); taip pat kai kurios dalys įtrauktos į strateginį Vilniaus miesto planą bei kitas programas; sėkmingai veikiančios pavieniai KI objektai) urbanistiniams tyrimams vykdyti nepakanka esamų duomenų [28–31]. Visų pirma reikia kompleksinių lyginamųjų pagrindinių Lietuvos miestų ir regionų tyrimų. Remiantis statistikos departamento duomenimis, nėra aišku, kuri sritis Lietuvoje dominuoja, kokie jų blokai galėtų sudaryti kūrybinių industrijų klasterius, kokios sritys jas galėtų papildyti [32]. Nėra tiksliai žinoma ir koks yra KI įmonių bei darbuotojų skaičius, KI įplaukos ir bendras indėlis į ekonomiką. Didžiojoje Britanijoje KI sektorius apima 2,1 % šalies gyventojų ir sudaro 5 % BVP. Estijoje šie rodikliai šiek tiek mažesni: 1,5 % ir 3 % [33, 34]. Kultūrinių funkcijų tyrimui svarbi KI įmonių (ekonominės veiklos subjektų) analizė. Ji leistų pateikti kontekstualius

duomenis apie ekonomiškai svarbaus kultūrinio potencialo sektorių konkrečioje urbanistinėje struktūroje. Taip būtų galima išskirti prioritетines teritorijas, jas valdyti ir planuoti. Šiandieninėmis sąlygomis pagal tikslinę žemės naudojimo paskirtį šio kultūrinio potencialo neįmanoma identifikuoti. Remiantis vienintelio Lietuvoje atlikto KI tyrimo duomenimis, identifikuoti KI sektorius urbanistinėje struktūroje praktiškai taip pat nėra įmanoma: Utenos apskrityje vyrauja laikinės kultūrinių funkcijų formos – renginiai (29 % visų KI įmonių), Alytaus apskrityje – smulkaus verslo individualios įmonės, kurių veikla orientuota į suvenyrų ir meno dirbinių gamybą bei prekybą (22 % KI įmonių).

3.4. Viešosios erdvės

Platesne prasme viešoji erdvė apibūdinama kaip vieta, kurioje kiekvienas pilietis gali mėgautis sambūviu su kitais žmonėmis bei atstovauti kolektyviam ir bendram interesui, nenustelbdamas ar nenaikindamas jo įvairovės. Miestų teorijoje viešoji erdvė visų pirma suprantama kaip vienas iš svarbesnių urbanistinės struktūros lygmenų, apimančių neužstatytas ir žaliąsias miesto erdves. Skiriami pagrindiniai jų tipai: gatvė, pasažas, krantinė, aikštė, skveras ir parkas. Globalizacijos sąlygomis sudėtingėjant tiek ekonominio kapitalo kaupimo formoms, tiek pačiai miesto struktūrai ir viešoji erdvė ima nebeišsitykti tradicinės apibrėžties rėmuose. Taip miesto struktūroje atsiranda pusiau privačios viešosios erdvės, nusavintos viešosios erdvės, virtualizuoti urbanistinės erdvės taškai-sąsajos [35, p. 428; 36, 2 skyrius; 37, p. 34]. Kartu nėra visai aišku, kokie apribojimai turi galioti vienoje ar kitoje viešosiose erdvėse, jų sektoriuose ar net skirtingose kultūrinėse terpėse, kiek leistina reklamai ir privačiam sektoriui įsismelkti į viešąsias erdves (kas iš principo kertasi su pačia viešosios erdvės samprata). Visi šitie aspektai mūsų šalyje taip pat nėra reglamentuojami. Apskritai miestų planavimo procese trūksta viešosios erdvės supratimo, kuris šiuo metu apima tik želdynus ir gatvių koridorius, kas diskredituoja ne tik viešumo, bet ir pačią erdvės sampratą [38].

Viešųjų erdvių kultūrinis potencialas Lietuvos urbanistikoje nėra visapusiškai išnagrinėtas. Keliose mokslinėse studijose šiuo aspektu buvo nagrinėtos aikštės ir krantinės [39, 40]. Žaliosioms miestų erdvėms skiriama nemaža dėmesio, tačiau Lietuvoje paprastai apsiribojama miestotvarkiniais tyrimais [41, 42]. Mąstant apie kultūrinio potencialo perspektyvas (ir plėtros intensyvumo pavojus) būtų pravartu atlikti kompleksinius urbanistinės struktūros tyrimus, integruojančius tai, kas

jau atlikta, ir kartu praplečiančius žaliojo miesto rūbo įtakos zonas.

Reikėtų paminėti dar vieną lietuviškojo konteksto ypatumą, susijusį su viešosiomis erdvėmis. Pagrindinėse Lietuvos miestų viešosiose erdvėse yra organizuojama daug renginių, turinčių senas tradicijas ir jau spėjusių tapti miesto tapatumo ir išskirtinumo bruožais. Tai leidžia daryti prielaidą, kad šio kultūrinių funkcijų sektoriaus potencialas yra itin reikšmingas. Ar jis pakankamas, ar galėtų būti dar didesnis – sunku pasakyti, reikėtų atlikti metinių renginių auditą ir lokalizacijos urbanistinėje struktūroje tyrimus. Tačiau pirminių natūrinių tyrimų duomenimis, laikinių formų koncentracija išlaiko bendrąsias Europinio miesto kultūrinių funkcijų formavimo tendencijas.

4. Kultūrinio potencialo raiškos formos

Kultūrinių miesto funkcijų potencialas yra pamatinis plėtros procesų šaltinis, kuris stimuliuoja urbanistinių vietos, objekto ir reiškinio reikšmių lauką ir sudaro visas prielaidas integruotam urbanistiniam karkasui atsirasti. Miesto gyvensenos modelių paplitimas, urbanistinių teritorijų planavimo principų taikymas ir atitinkamų formų atsiradimas kaimo vietovėse bei kraštovaizdžiuose kelia klausimą, ar kultūrinių miesto funkcijų formavimo (si) veiksnys gali turėti įtakos regionų, esančių atokiau nuo didžiųjų miestų, plėtrai? Atsakymą siečiau ne su KF sektoriais (potencialu), bet su jo raiškos formomis. Galima būtų teigti: jei urbanizacijos lygis žemas, o potencialo sektoriai neidentifikuojami (arba jų ribos susilieja), nėra prasmės kartoti įprastų planavimo modelių ir atvirkščiai, jei regionas išsivystęs (aukštas urbanizacijos lygis, atitinkamos kultūrinio potencialo sektorių užuomazgos), KF raiškos formos jam, kaip atskiram teritoriniam vienetui, gali suteikti papildomo konkurencingumo. Kaip tik šiame skyriuje ir aptarsime kultūrinio potencialo raiškos formas, kurios, remiantis KF samprata, buvo suskirstytos į tris atskiras grupes. Jas sudaro:

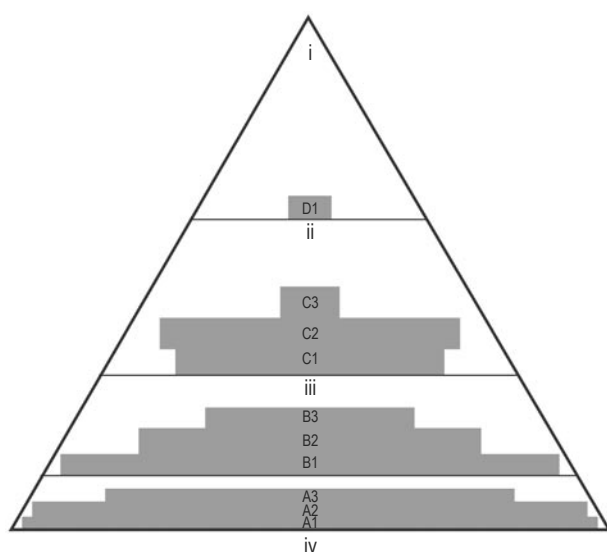
- vieta
- objektas
- reiškinys

4.1. Vieta

Vien Websterio anglų kalbos žodynas pateikia daugiau kaip penkiasdešimt sąvokos *vieta* apibrėžimų. Miestų teorijoje situacija dar sudėtingesnė. *Vietos* koncepcijos varijuoja nuo geografinių („tam tikras taškas žemės

paviršiuje“) (Susan Mayhew) iki sociologinių („pozicija visuomenėje“) (Yi-Fu Tuan). Kadangi KF studija yra labiau kultūrologinio pobūdžio, savo darbe remsimės M. Castellso *vietų erdvės* modeliu, išplėtotu ir pagrįstu tyrinėjant tinklaveikos visuomenę: „vieta yra teritorija, kurios forma, funkcija ir prasmė yra apribotos fiziniu gretimumu“ [43, p. 414].

Uždarumo, fizinio gretimumo ir ribų aspektai yra itin svarbūs, nes teikiant monadologinį *dalies – visuomos* principą urbanistinėje struktūroje būtų galima nustatyti tikslias kultūrinio potencialo sektoriaus vietas, o tai reiškia ir sudaryti prielaidas konkrečioms jų raiškos formoms tirti. Nagrinėjant konkrečios urbanistinės struktūros kultūrinį potencialą (Vilniaus Senamiesčio ir Naujamiesčio aukštutinės terasos sandūros vietoje [10]) buvo pastebėta, kad *įvietinti* kultūrinio potencialo elementai (raiškos formos) yra tiek gamtinio, tiek antropogeninio pobūdžio. Buvo išskirta Tauro kalno rytinė terasa ir želdynų masyvas bei Senamiesčio ir Naujamiesčio morfologiniai ansambliai. Atskirai reikėtų paminėti viešųjų erdvių punktyrą, kurio vietos erdvinėje sandaroje būtų galima įžiūrėti tiek natūralų, tiek antropogeninį formavimo (si) motyvą. Struktūrinant *įvietintas* kultūrinio potencialo raiškos formas reikėtų atsižvelgti į principinį vertybių skalės modelį, apimančią visas tris raiškos formų grupes. Remiantis kompleksinių tyrimų duomenimis, faktines KF vertes būtų galima nustatyti pagal faktinį KF kodą, kurį generuotų specialiai sukurta nesudėtinga programa (4 pav.).

4 pav. KF verčių skalė (faktinis kodas)

Fig 4. City's cultural function (CF): the scale of values (actual code)

4.2. Objektas

Sunku būtų pateikti vienareikšmišką šio termino definiciją, nes urbanistiniame diskurse objektu gali būti įvardijamas ir miestas, ir paminklinė lenta. Galų gale pačios KF studijos tyrimo objektas yra kultūrinis miesto potencialas ir jo raiškos formos. Tačiau nesileidžiant į filosofines *objekto* nuorodas ir paraštes, visų pirma reikėtų grįžti prie KF koncepcijos ir jos trivalenčio apibrėžimo [3, p. 66]. Kalbant apie *objektą* kaip raiškos formų grupę, reikėtų kalbėti apie žemesnio rango nei *vieta* struktūrą. Pagal tokią logiką turėtumėme apsisotiti ties fiziniais, erdviniais-taškiniais dariniais, veikiančiais urbanistinėje struktūroje kaip permanentinė funkcija. Taigi reikėtų patikslinti mūsų anksčiau pateiktą KF objekto apibrėžimą. Tam vėl pasinaudosime morfologinės jungties studija. Svarbiausiu objektu išskirta gynybinė Vilniaus senamiesčio siena (regioninės reikšmės objektas), toliau eina įvairūs regioninės (Pranciškonų bažnyčios ansamblis, kino teatras „Lietuva“), bendramiestinės (Reformatų bažnyčia, „Geležinis kablys“) ir vietinės (įvairios mažos meno galerijos) reikšmės kultūros centrai. Nors pagal hierarchiją kaip mažiausiai svarbūs objektai įvardytos mažosios architektūros formos, jų reikšmė priklausytų nuo meninės ir kultūrinės jų vertės bei socialinio konteksto. Pagal KF koncepciją šios reikšmės priskirtos kitai raiškos formų kategorijai – reiškiniui.

4.3. Reiškiny

Reiškinį (phenomenon) galima būtų įvardyti kaip reikšmingą faktą arba įvykį. Siedami šią raiškos formų kategoriją su globalinėmis miestų perspektyvomis, turėtumėme kalbėti apie urbanistinės struktūros įvykiškumą, t. y. apie įvykių tankį, produkuojamą konkrečiose kultūrinės funkcijos taškuose. Miestų sociologijoje vartojama srautų erdvės koncepcija yra naujų sudėtingų miesto raidos sąlygų atspindys, kurį geriausiai apibūdintų ši M. Castellso nuostata: „globalinis miestas yra ne vieta, o procesas“ [43, p. 381]. Drįstumėme teigti dar daugiau: miestas nebėra forma, bet įvykis [44]. Nors *įvykiškumas* yra dar naujas miesto matmuo, siejamas visų pirma su tinklaveikos visuomenės atsiradimu, miesto-įvykio koncepcija jau būtų kita tema, ir ją visapusiškai išnagrinėti reikėtų kito diskurso. Tačiau, siedami *įvykį su reiškiniu*, galėtumėme paaiškinti tas urbanistinės struktūros transformacijas, kurios išeina už miestų planavimo ar urbanistikos mokslo ribų.

Tyrinėjant kultūrinį Europos miestų potencialą yra pastebėta, jog nepakanka turėti gerai suformuotą urba-

nistinę struktūrą, t. y. užymėtas *vietas* ir *objektus*. Labai svarbu, kaip miestas naudoja jų parametrus, kokias veiklas jie sugeba produkuoti patys [45, p. 391]. Remiantis asmenine patirtimi ir natūriniais tyrimais, galima būtų teigti, kad istoriškai susiformavusios urbanistinės struktūros *vietose*, patyrusiose įvairias transformacijas (karai, sovietizacija) atsirado naujų erdvinių parametrų *objektų*. Vykstant kitam urbanistinės struktūros deformacijos etapui (šopingas) šie nauji urbanistiniai dariniai pradeda įgauti naujas formas ir prasmes, t. y. kurti *reiškinius*. Morfologinės jungties analizė parodė, kad *reiškiny*s kuriasi deformuotoje urbanistinėje struktūroje, sudarydamas tam tikras naujas elementų grandis. Tokie yra Vilniaus ŠMC, kino teatras „Lietuva“ (turbūt reikėtų sakyti – *buvo*), Vokiečių gatvė. Konkretaus *reiškinių* mastas (reikšmė) priklauso nuo to, koks yra produkuojamas įvykių tankumas, kokios socialinės traukos galios yra sukuriamos.

5. Išvados

1. Aiškinantis kultūrinės miesto funkcijos formavimo (si) sąlygas urbanistinėje struktūroje reikalinga nominaliųjų verčių sistema. Nors mūsų pasirinkta penkių kriterijų sistema skirta kultūrinio potencialo sektoriams identifikuoti, tikslus jų skaičius ir padėtis hierarchijoje gali keistis. Dėl skirtingų miestų raidos sąlygų universali kriterijų sistema vargu ar įmanoma. Tačiau didesnės apimties KF urbanistinės analizės ir plėtros galimybių tyrimas leistų ne tik detalčiau pagrįsti dalį straipsnio teiginių, bet ir suformuluoti faktinius Lietuvos miestų KF karkaso parametrus. Tokio tyrimo poreikis yra gyvybiškai svarbus ir reikalingas, ypač Vilniaus atveju, kuris 2009 m. ruošiasi tapti Europos kultūros sostine.
2. Remiantis nominaliųjų verčių sistema išskirti keturi kultūrinio potencialo sektoriai. Didinant šių sektorių (o kartu ir kultūrinių miesto funkcijų) įtaką miesto plėtrai, būtų tikslinga esamus duomenis susieti su ekonominiais rodikliais. Siekiant sustiprinti šių sektorių įtaką miestų planavimo procesams ir rezultatams, būtų naudinga inicijuoti kompleksinius tyrimus, siekti giminingų disciplinų palaikymo.
3. Remiantis kultūrinių miesto funkcijų koncepcija įvardytos trys kultūrinio potencialo raiškos formų grupės: vieta, objektas, reiškinys. Siekiant šių grupių susietumo su konkrečiais urbanistinės struktūros elementais reikėtų atlikti tolesnius tyrimus. Tuo remiantis būtų tikslinga numatyti KF paradigmų analizę ir KF modelių studiją.

Literatūra ir šaltiniai

1. JURKŠTAS, V. *Senamiesčių regeneracija*. Vilnius: Technika, 1994.
2. DAUNORA, Z. J. Kultūriniai ir struktūriniai miestų plėtros uždaviniai valstybės normatyviniuose dokumentuose. *Urbanistika ir architektūra*, 2005, t. XXIX, Nr. 4, p. 164–173.
3. BUTKUS, T. S. Kultūrinė miesto funkcija (metodologinės prielaidos ir koncepcijos kontūrai). *Urbanistika ir architektūra*, 2005, t. XXIX, Nr. 2, p. 63–69.
4. ADORNO, T. W. *The Culture Industry. Selected essays on mass culture*. London: Routledge, 2004.
5. DEBORD, G. *Spektaklio visuomenė*. Kaunas: Kitos knygos, 2006.
6. du GAY, P. (editor). *Production of Culture / Cultures of Production*. London: Sage, 1998.
7. RAY, L. and SAYER, A. (editors). *Culture and Economy After the Cultural Turn*. London: Sage, 1999.
8. LEONG, S. T. Control Space. Iš *Mutations*. Barcelona: Actar, 2002.
9. BUTKUS, T. S.; RIMANTAITĖ, A.; DŪDĖNAS, J. *Vilniaus Senamiesčio ir Naujamiesčio aukštutinės terasos morfologinės jungties urbanistinė analizė* (bandomasis mokslinis tyrimas). Urbanistinės analizės mokslo laboratorija. Prieiga per internetą <<http://www.varioburnos.com/>> / Architektūra / Kultūrinių funkcijų projektas Nr. 1.
10. CASTELLS, M. *Tapatumo galia. Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė, kultūra*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006.
11. RUBAVIČIUS, V. Miesto tapatumas ir išskirtinumas globalizacijos sąlygomis. *Urbanistika ir architektūra*, 2005, t. XXIX, Nr. 4, p. 157–163.
12. METAAL, S. *Oases in the Exurban Desert. An Essay on Changing Identities in the Urban Field*. 2005. Prieiga per internetą <<http://members.ams.chello.nl/smetaal/smw1.htm>>.
13. SANTAMARÍA, G. del Cerro. Bilbao and the Basque Paths to Globalization. GaWC (Globalization and World Cities) Study Group & Network. Prieiga per internetą: <<http://www.lboro.ac.uk/gawc/index.html>>.
14. SENNETT, R. The Challenge of urban diversity. Iš *City and Culture*. The Swedish Environment Council, 1999.
15. *Lietuvos įvaizdžio formavimo strategija*. Prieiga per internetą: <http://www.lrv.lt/LR-ivaizdis/11_santrauka.pdf>
16. *Lietuvos turizmo ir verslo prekės ženklų sukūrimas (tns gallup visuomenės apklausos tyrimas)*. Prieiga per internetą: <<http://www.google.com>>. Paieška: Lietuvos_Reputacija200721911490.
17. SARIS, J.; BROUWER, J. Creativity as competitive factor for urban regions. In *Creativity and the City*. Rotterdam: NAI Publishers, 2005.
18. FLORIDA, R. *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. Basic Books: New York, NY, 2002.
19. FLORIDA, R. *The Flight of the Creative Class: The New Global Competition for Talent*. HarperBusiness: New York, NY, 2005.

20. FLORIDA, R. *An Introduction to the creative class. In Creativity and the City*. Rotterdam: NAi Publishers, 2005.
21. GRIFFITHS, R. Artist organisations and the recycling of urban space. In *City and Culture*. The Swedish Environment Council, 1999.
22. ROGERS, R., GUMUCHDJIAN, P. *Cities for a small planet*. London: Faber & Faber, 1997.
23. BUČAS, J. Urbanistikos paveldo saugotinos teritorijos. *Urbanistika ir architektūra*, 1995, Nr. 1–2 (19–20), p. 156–172.
24. GRAHAM, B. Heritage as Knowledge: Capital or Culture? *Urban Studies*, 2002, p. 39 (5–6).
25. D'AURIA, A. J. City networks and sustainability. The role of knowledge and of cultural heritage in globalization. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 2001, Vol 2, No 1, p. 38–47.
26. JAMIESON, W. *Planning for Small Town Cultural Tourism*. Prieiga per internetą: <http://www.international.icomos.org/publications/93sy_tou11.pdf>
27. *Vancouver Urban Parks, Recreation and Open Space Plan*. April 2002. Prieiga per internetą: <http://www.ci.vancouver.wa.us/parks-recreation/parks_trails/planning/pdf/urban2001.pdf>
28. *Alytaus ir Utenos apskričių kūrybinių industrijų žemėlapis*. Europos kultūros programų centras, 2005. Prieiga per internetą: <[http://www.durys.org/industrijos/documents2/Alytaus%20ir%20Utenos%20VISAS%20\(1\).pdf](http://www.durys.org/industrijos/documents2/Alytaus%20ir%20Utenos%20VISAS%20(1).pdf)>
29. MAKSELIS, R. *Kūrybinės industrijos ir kultūros politika* (konferencijos pranešimas). Forumas „Galimybė Europoje: kūrybinės industrijos ir regioninė plėtra“. Vilnius, 2005 m. gruodžio 1 d.
30. JUCEVIČIUS, G. *Kūrybinės industrijos ir Lietuvos ekonomikos konkurencingumas: tendencijos ir perspektyvos* (konferencijos pranešimas). Forumas „Galimybė Europoje: kūrybinės industrijos ir regioninė plėtra“. Vilnius, 2005 m. gruodžio 1 d.
31. STARKEVIČIŪTĖ, M. Kūrybinių ekonominių veiklų indėlio į Lietuvos ekonomiką įvertinimas. Iš *Kūrybinės industrijos: galimybė Europoje ir Europai* (konferencijos medžiaga). Vilnius: Europos kultūros programų centras, 2003.
32. *Kultūra, spauda ir sportas 2005*. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2006.
33. *Creative Industries Mapping Document*. Department for Culture, Media and Sport, UK, 2001.
34. Creative industries in Estonia. Ministry of Culture of Estonia, 2005. Prieiga per internetą: <www.kul.ee/avalik/esitlused/CI_Alytus.ppt>
35. LA VARRA, G. Post-It City: The Other European Public Spaces. Iš *Mutations*. Barcelona: Actar, 2002.
36. SMITH, B., MANZI, T. *Private Security and Public Space: New Approaches to the Theory and Practice of Gated Communities*. *European Journal of Spatial Development*. Prieiga per internetą: <www.nrdregio.se/EJSD/>
37. MITCHELL, W. J. *E-topija. „Miestietiškas gyvenimas, Džimai, – bet ne toks, kokį jį pažįstame“*. Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2002.
38. Vilniaus miesto bendrojo plano operatyvusis planavimas. Savivaldybės viešųjų teritorijų nustatymo schema, tikslinanti bendrojo plano sprendinius. Rengėjas SI „Vilniaus planas“ (proj. vadovas M. Grabauskas, V. Valeika), 2001 m. gruodis (patvirtinta 2006 m. rugpjūtį).
39. GRUNSKIS, T. Lukiškių aikštės estetinės transformacijos problema Europos miesto aikščių tradicijos diskurse. *Urbanistika ir architektūra*. 2000, t. XXIV, Nr. 3, p. 119–134.
40. GRUNSKIS, T.; NEKROŠIUS, L. Istorinės-sociokultūrinės krantinių raidos sąlygos Lietuvos miestuose iki XX a. *Urbanistika ir architektūra*, 2004, t. XXVIII, Nr. 1, p. 9–17.
41. JAKOVLEVAS-MATECKIS, K. Miestų želdynų sistemos formavimas. Iš *Miestotvarka*. Vilnius: Technika, 2003, p. 112–167.
42. DRINGELIS, L. Miesto želdynų teritorijų klasifikavimas – teisinis pagrindas miesto želdynų sistemai planuoti. *Urbanistika ir architektūra*, 2005, t. XXIX, Nr. 4, p.
43. CASTELLS, M. *Tinklaveikos visuomenės raida. Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė, kultūra*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006.
44. BUTKUS, T. S. Miestas kaip įvykis. Miesto koncepcijos kaita ir kultūrinė miesto funkcija. *Literatūra ir menas*, 2006 07 28, Nr. 3106.
45. HOGGETT, P. The City and the Life Force. Iš *City and Culture*. The Swedish Environment Council, 1999.

POTENTIAL OF CITY'S CULTURAL FUNCTION AND ITS FORMS OF EXPRESSION IN URBAN STRUCTURE

T. S. Butkus

Abstract. The problem of city's cultural function (CF) is discussed in the paper. The author analyses the question of CF nominal values and their system. Cultural potential and its forms of expression in an urban structure are evaluated on the basis of this system.

Keywords: city's cultural function (CF), nominal values, cultural potential, forms of expression, urban structure.

TOMAS S. BUTKUS

Master, doctoral student (2004), Dept of Urban Design, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Trakų g. 1/26, LT-01132 Vilnius, Lithuania.

Master of Architecture, VGTU, 1999. Research interests: urban design, city's cultural function